

ALMA GOLEMI

**ORIENTALIZMAT NË PROZËN E KOLIQUIT E PËRDORIMI I
TYRE SIPAS FUSHAVE TË NDRYSHME KUPTIMORE**

Abstrakt: Në prozën e Koliqit vihet re një epërsi e përdorimit të orientalizmeve ndaj huazimeve nga gjuhë të tjera fqinje. Vihen re fjalë që i përkasin fushës së kuzhinës si: *jahni, qofte, turshi, narden, reçel, pelte etj.* Vendin e dytë e zënë emërtimet që lidhen me banesën dhe me pajisjet e saj si: *avulli, divan, legen, bohçe, çarçaf, baxhë, çardak, jerevi, legen, qilim, peshtamall, peshqir etj.* Orientalizma nga fusha e bimësisë si: *bajame, fëstek, gonxhe, nërënxë, pambuk, panxhar, zerdeli, hurmë, shemshir etj.* Orientalizmat që kanë të bëjnë me tiparet fizike e morale të njeriut si: *qorr, sarahosh, shend, bihude, xhymert, naze, pishman, teveqel, ferishte, serbez etj.* Nga pikëpamja gramatikore shumica e këtyre orientalizmeve janë emra konkretë dhe më pak emra abstraktë si *hatër, haber, adet, baft, derman, nafakë, marak, shyhret, uzdaç etj.* Mbiemrat janë më të rrallë si: *dembel, llafazan, e shyreqme, maraklije etj.* Ndajfoljet e pjesëzat edhe më të rralla si: *açik, bojagi, hazër, zaten, pjesëzat si: nejse, apo pasthirrmat jarebi, aferim etj.* Orientalizmat kanë shërbyer edhe si tema fjalëformuese. Kështu nga *marak* kemi *maraklije*, nga *aheng* kemi *ahengxhij*, nga *shyhret* kemi *e shyreqme etj.*

Fjalët çelës: *orientalizma, fusha kuptimore, emra, mbiemra, ndajfolje, tema fjalëformuese.*

Në gjuhën shqipe gjejmë një numër të konsiderueshëm fjalësh jo vetëm nga gjuha turke, por edhe ajo perse. Në fakt persishtja dhe shqipja janë vërtet gjuhë gjeografikisht larg njëra – tjetrës, pa marrëdhënie fqinjësie ndërmjet tyre. Por siç shprehet dhe Prof. dr. Emil Lafe faktori historik që i vuri në lidhje këto dy gjuhë dhe kulturat e tyre, që pikërisht Perandoria Osmane, një shtet shumëkombësh, shumë gjuhësh, me një shtrirje të madhe gjeografike në tre kontinente.¹

Islamizmi që faktori tjetër i rëndësishëm (të cilin persët e kishin përqafuar gjatë sundimit të kalifatit arab) e cila u bë dhe feja e re e pjesës më të madhe të shqiptarëve gjatë sundimit osman. Ndaj këto persizma kanë hyrë në gjuhën shqipe kryesisht nëpërmjet turqishtes, gjë që vihet re përsa i përket ndryshimeve tingullore që kanë pësuar këto fjalë sipas natyrës së turqishtes, të cilat trajtohen si orientalizma në gjuhën shqipe.

¹ Dizdari, T., *Persizmat në gjuhën shqipe dhe studimi i tyre*, f. 438.

Ndaj në prozën e Koliqit vihet re një epërsi e përdorimit të këtyre orientalizmeve ndaj huazimeve nga gjuhë të tjera fqinje. Kjo mund të shpjegohet së pari nga administrata shtetërore osmane e shërbimi ushtarak. Por së dyti edhe nga shërbesat fetare myslimane.

Kështu Koliqi sjell një numër të konsiderueshëm fjalësh të këtij leksiku, duke i dhënë veprës së tij një kolorit shprehës gjuhësor. Këto orientalizma i përkasin kryesisht jetës qytetare, politike, ekonomike e shoqërore. Shumësia e përdorimit të këtyre orientalizmeve na bën që ti vë -shtrojmë ato nga dy anë: a) nga karakteristikat stilistike ligjërimore dhe b) nga sferat kuptimore që mbulojnë.

Lidhur me anën stilistiko-ligjërimore shumica e këtyre orientalizmeve kanë fituar vlera stilistiko-shprehëse dhe kanë krijuar marrëdhënie sinonimike me fjalët shqipe, shumë nga të cilat janë përfshirë dhe në fjalorin e gjuhës shqipe. Ndaj Koliqi i përdor këto me qëllim që të krijojë kështu një sinonimi të pasur si: *dritorja* - *penxherja*, *fytyrë* – *surrat* - *turij*,² *kallblleku* - *gjindja*, *dugajë* - *tregtizat*,³ *fat* - *baft*, *erzi* - *nderi*,⁴ *haberi* - *lajmi*, *açik* - *haptas*, *prani* - *hesht*, *koren* - *fytesin*,⁵ *dron* - *frigove*,⁶ *saber* - *durim*, *byrum* – *hajde*, *shehër* - *qytet*,⁷ *çini* - *sahan*, *sofrabez* - *mësallë*, *sofër* – *tryezë*, *pare* - *të hollat* etj.

Ndërsa i përket fushave kuptimore në gjuhën shqipe gjejmë fjalë që i përkasin fushave të ndryshme si **kuzhinës** e **gjellëtarisë**. Të tilla janë: *jahni*, *qofte*, *turshi*, *narden*, *reçel*, *pelte*, *çini*, *rende*, *qyfteri*, *sahan*, *pekmez*, *havan*, *maja*, *bozë*, *meze* etj.

E s'kishem pushim derisa nuk i shifshem kallepët e mëdhaj, mbulue me gjeth lari, njanin sipër tjetrit, turrë turrë, n'arkën e harxhit. E kurrku, asokohe, nuk i delshin si mue as qyfteri i verdhë prej ftojshe as qyfteri⁸ i zi i rrushit.⁹ ...shtruen mbi te një sofrasfrabez qi s'dukej kurrkund punue në katund e bani gati sofren për katër vetë tue vu sejcilit çini të cekët e të thellë, mësallë, lugë, cini, piru.¹⁰

Sofren e shtrume me takam të mire...Po supa qi qitte tym të shijshëm në sahan sjell e vu në tryezë prej nuses e cila shpejt pruni edhe një garuzhde?

Vendin e dytë e zënë **emërtimet që lidhen me banesën** dhe me pajisjet e saj si: *avulli*, *divan*, *legen*, *bohçe*, *çarçaf*, *baxhë*, *çardak*, *jerevi*, *legen*, *qilim*, *peshtamall*, *peshqir* etj.

² E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 99.

³ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 52.

⁴ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 34-35.

⁵ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 22.

⁶ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 143.

⁷ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 90-92.

⁸ Lloj pelteje bërë nga ftonjtë.

⁹ E. Koliqi, *Vepra 2*, Prishtinë, 2003, f. 105.

¹⁰ Po ai, po aty, f. 223.

Në lulishten e mbyllun, në mes katër **avullish**...me **çardak** të çelun kah lulishtjae kishte mbulue heshtja.¹¹ Nanë gjyshja, ndejë në **minder** t'odës së bukës...¹² Thuej Simonit të shkoj e të nxjerri në **ahër** shishet e venës së bardhë.¹³ Vojt e hypi mbi pexhere të **jerevis** e ferrat e drandofilles qi asht aty i kapne branavekt.¹⁴

Edhe orientalizmat nga **fusha e bimësisë** në gjuhën shqipe janë të shumta si: *bajame, fëstek, gonxhe, nërënxë, pambuk, panxhar, zerdeli, hurmë, shemshir, jargavan, zymbyl, shebojë* etj.

Këto orientalizma në gjuhën e Koliqit shërbejnë për të përshkruar oborret shkodrane aq imtësisht sa të krijohet vërtet një përfytyrim i gjallë i atij mjedisi. Ky oborr për të ishte një imazh i pashlyer. "*Fminia më kaloi në një oborr të madh, të cilin avullijat e nalta e dajshin nga bota tjetër.*"¹⁵

Ndaj ky oborr tipik shkodran nuk mund të mendohej pa këtë larmi lulesh: *...lule në **saksija** e **shemshirë** shatorr e mbushëshin oborrrin e ngushtë.*¹⁶

Në skaj të tij, aty ku përbante kand me një anë tjetër, shtrihej për të e kacavarej dashunisht një **jesemin** plym me lule të bardha të çeluna.¹⁷ E s'kishim pushim derisa nuk i shifshem kallepët e mëdhaj mbulue me gjethe **lari**...n'arkën e harxhit.¹⁸

Lëshojshin hije anave hardhijat e rrëfatuna në huj të tyne me gjethe stërpikë në gurë kali...midis pemëve rrjesht e rrjesht, **zerdelija**, pjeshka, dardha molla ftoj kumbulla.¹⁹

Orientalizmat e tjera kanë të bëjnë me **tiparet fizike e morale të njeriut** duke shprehur dhe gjendjen emocionale të tij. Të tilla janë: *qorr, sarahosh, shend, bihude, xhymert, naze, pishman, teveqel, ferishte, serbez* etj.

Këto gjenden dendur në gjuhën e personazheve ndaj ato shpesh dalin me vlerë shprehëse psikologjike si:

-**vlerësime apo urrejtje e përbuzje: Jarebi!** Po në ç'rrugacë t'onë ç'punë ka ky njeri? Njishtu vjen përnatë me kenë **hejri!**²⁰ Praj ti: mos qesh **teveqel**...²¹

-**në dialogët e shumtë:**

¹¹Po ai, po aty, f. 20.

¹²Po ai, po aty, f. 191.

¹³Po ai, po aty, f. 201.

¹⁴Po ai, po aty, f. 62.

¹⁵Po ai, po aty, f. 351.

¹⁶Po ai, po aty, f. 246.

¹⁷Po ai, po aty, f. 243.

¹⁸Po ai, po aty, f. 105.

¹⁹Po ai, po aty, f. 242.

²⁰Po ai, po aty, f. 252-253.

²¹Po ai, po aty, f. 100.

Hejrli?-pyeti sa u përfal me djaloshin e zu vend në një ndejse kundruell tij.²²
*-Ke falisë në mende-a? Nejse, e ndreqim atë punë.*²³ *Unë s'dij si kenka kështu kaq frigacake...-Send seri!*²⁴ *-Hajde, Shuk; urdhno.*²⁵

-përshkrime të hollësishme psikologjike:

Ai binte me fjetë i pari i të gjithëve e ishte mbandej në kambë me katërqind sabahe.

*Nuk shkova ma gjatë po ai na qenka ba nakël.*²⁶

Orientalizma gjejmë edhe në gojën e priftit:

-Para Argjipeshkvisë, Don Shtjefni, tue i marrë dorën, bani:

*-Kam me folë unë me t'et atë...Mos kij kasavet...*²⁷

Një fushë tjetër ku orientalizmat gjenden dendur është **veshmbathja** e lëndët që përdoren për to si: çorap, pambuk, barnavek, bohçe, facoletë, degërmi, ruba, paftë etj.

*E qe një derë e madhe oborri, kundruell, cilet tue kërsitun. Disa gra me japanxhe krahvet dalin, do tjera me bohçe e facoleta në krye i përsjellin deri tu porta.*²⁸

*Hyni në odë, sjellun prej rrogtarit një Malsuer shkurtalac, veshë me çakçirë e me një setër ushtarësh, në krye një rubë të kuqe lidhë nye nën mjekërr, në dorë një shkop të gjatë.*²⁹

*Ishte veshë shkodranisht: branavekë të zez të shëndritshëm, këmishë harkate, bohçe të kuqe përpara, dupa në prazëm e sallman me lagjuhera në krye.*³⁰

Nga fusha e tregtisë dhe e transportit kemi fjalë të tilla si: dyqan, hesap, dugajë, pazar, para, badihava, karvan, deng, dever, shegert, etj.

...tash kah rruga mbas xhamit tash gjatë dugajës së gjanë e të ultë deri në fund ku mbas një banaku rrijshin në heshtje shegertat.

*...paret vendue gjithkrah me dever.*³¹

*Bajmë edhe një hesapë që të dijmë çfarë shume të hollash na del prej kësaj pune.*³²

Nga sfera e fesë kemi disa fjalë si: gjynah, namaz, hoxhë, kalander, etj.

*Ishte kohë Ramazani e kafet punojshin deri mbas mjesnate.*³³

²² Po ai, po aty, f. 236.

²³ Po ai, po aty. f. 300.

²⁴ Po ai, po aty, f. 142.

²⁵ Po ai, po aty, f. 115.

²⁶ Po ai, po aty, f. 309.

²⁷ Po ai, po aty, f. 37.

²⁸ Po ai, po aty, f. 52.

²⁹ Po ai, po aty, f. 282.

³⁰ Po ai, po aty, f. 117.

³¹ Po ai, po aty, f. 169.

³² Po ai, po aty, f. 300.

Edhe në **fushën e muzikës** gjejmë të përdorura mjaft orientalizma si: *qemale, hallate, dyzen, aheng, saze* etj.

...i ftoi të gjithë me ba **aheng** në shtëpi të vet. V. 2, f. 66.

A po na i bini njiherë atyne **hallateve**? V. 2, f. 201.

*Kapi qemanen që kishte ndejë sa javë e varun e ishte mbushë me pluhun. E dliri mir e mirë, i ndërroi telat, ia ljeu thuprën me çimçakez, e vuni në **dyzen** dhe nisi me i ra lehtë e lehtë, vetëm.*³⁴

Këtu gjejmë të përdorur edhe fjalën **sheher** (nga pers.) dhe **hyqymet** (nga turq.), aq sa për antonomazi qyteti i Dibrës quhej thjesht *Sheher*³⁵.

*Me kenë unë **hyqymet** –ia nisi prap Liza-a e din se shka baj?* V. 2, f. 260.

...veç për hatër qi i kishin e për nderna të vogla qi atij i takonte me u bamë në **sheher** e në mal. V. 2, f. 91.

Këto ishin në përgjithësi fushat kuptimore ku gjejnë përdorim orientalizmat në prozën e Koliqit.

Kurse përta i përket anës gramatikore shumica e këtyre orientalizmeve janë emra abstraktë dhe më pak emra konkretë si: *hatër, haber, adet, baft, derman, nafakë, marak, shyhret, uzdajë* etj. Mbiemrat janë më të rrallë si: *dembel, llafazan, e shyreqme, maraklije* etj.

Ndajfoljet e pjesëzat edhe më të rralla si: *açik, bojagi, hazër, zaten*, pjesëzat si: *nejse*, apo pasthirmat *jarebi, aferim*, etj.

Por shpesh orientalizmat kanë shërbyer edhe si tema fjalëformuese duke u bashkuar me prapashtesa apo tema të tjera të shqipes. Kështu nga *marak* kemi *maraklije*, nga *aheng* kemi *ahengxhij*, nga *shyhret* kemi *shyreqme*³⁶ etj.

Në studimin e persizmave e turqizmave të shqipes ka ende mjaft për t'u bërë edhe në lidhje me gjuhët e tjera, për të hetuar më tej gjitha modifikimet fonetiko-gramatikore, jo vetëm si një punë shkencore por edhe si një gjurmim i mëtejshëm i historisë së marrëdhënieve të shqipes me gjuhë të tjera.

BIBLIOGRAFI

Koliqi, E., *Vepra 2*, Konica, Prishtinë, 2003.

Dizdari, T., *Fjalor i Orientalizmave në gjuhën shqipe*. Tiranë, 2010 (AIITC).

Meyer, G., *Fjalor etimologjik*, Çabej, 1871.

Topalli, T., *Kërkime gjuhësore 2*, Lezhë, 2011.

Gazulli, N., *Fjalor krahinor i Nikoll Gazullit*, Botimet Çabej, 2005-2010.

Thomai, J., *Fjalor frazeologjik i Gjuhës shqipe*, Tiranë, 2010.

Fjalori i gjuhës së sotme shqipe (1980).

³³ Po ai, po aty, f. 304.

³⁴ Po ai, po aty, f. 63.

³⁵ Dizdari, T. *Persizmat në gjuhën shqipe dhe studimi i tyre*, f. 444.

³⁶ Po ai, po aty, f. 62.

